

-hammar(e)

Ordet *hammar(e)* är ett vanligt ortnamnselement i såväl bebyggelse- som naturnamn över hela Norden. Det går tillbaka på fsv. *hamar* m., fda. *hamær* m., fvn. *hamarr* m. (< urn. *hamarar; jfr fi. *hamara*). Grundbetydelsen har varit 'sten', varur olika terrängbetecknande betydelser utvecklats.

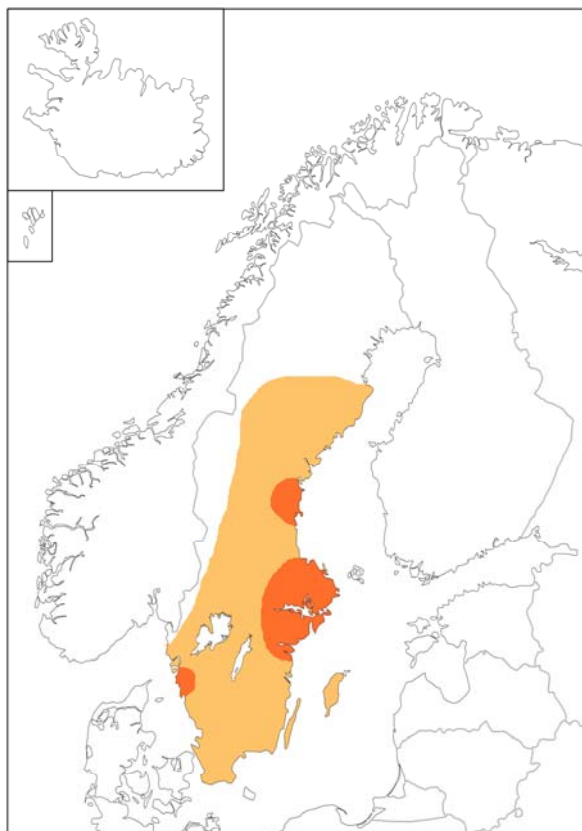
På särskilt västnordisk botten förekommer betydelser som 'klippvägg, -brant' o.d., jfr fvn. *hamarr* 'sten; fremragande steil klippe' (Fritzner); särskilt belysande är *berghamar*, som beteckning på fjäll och berg som har minst en brant sida (NSL). Även på Färöarna uppvisar *hamar* m. liknande betydelse, som 'brant klippa, bergvägg' (Ljunggren 1956 s. 146). I danskan översätts terrängordet *hammer* vanligtvis med 'klippbrant, stenig backe'.

Som riksspråksord finns även betydelsen 'klippa' i svenskan, medan de svenska dialekterna uppvisar ett bredare betydelsespektrum: '(skogbevuxen) stenbacke, stenig mark', liksom 'sten, klippa; utskjutande tvär landudde' (SAOB, SEO), med ett sammanfattande semantiskt innehåll '(stenig) höjd' (Sahlgren 1949 s. 10). Av intresse för ortnamnselementet (se nedan) är betydelser i dialekterna för appellativet *hammar(e)* som liten kulle' (Nora sn, Ång.) och 'stenig skogs- eller ängsbacke' (Ökna sn, Smål.).

Olika särbetydelser har utvecklats i Sverige, så förekommer exv. på Öland *-hammar*, *-hamra* om namn på 'stenig åker' (Hallberg 1985 s. 107), på Gotland används *hammar* om 'grusuddar, som vetter ut mot havet' eller om 'sank mark' (Olson 1984 s. 47) och i Skåne finner vi särutvecklingen 'sand- eller lerbrant' (Pamp 1983 s. 75).

I västra Sverige påträffas ortnamn, vilka synes ha samband med den västnordiska betydelsen 'klippvägg' o.d. Ex. härpå är *Hammarö*, ö och sn i Värmland, som kan syfta på några berguddar som möter de som från Vänern nalkas ön (Rosell 1984 s. 35), samt fjällnamn i västra Jämtland, som *Blåhammaren*.

För övriga Sverige har *hammar(e)* ofta en betydelse '(mer eller mindre stenbunden) kulle, förhöjning; sluttning', vilken inom jordbruksbygder erhållit en mera pregnant betydelse 'byhammare', dvs. impedimentförhöjning i terrängen (gentemot

Utbredningen av ortnamn på *-hammar(e)* i Sverige (företrädesvis bebyggelsenamn), med intensitetsområden i östra Mellansverige, Hälsingland och Bohuslän (efter Sahlgren 1949 s. 4-6).

den omgivande åkermarken), där det varit lämpligt att anlägga en bebyggelse. I Mellansverige är hithörande namn av typen *Hammarby* vanliga; utanför Mälardalen påträffas *Hammarby* endast i tre fall: i ö. Småland, ö. Blekinge samt på Öland, vilka dialektgeografiskt bör sammanhållas med de mellansvenska namnen (Fries 1962 s. 57 ff.). Bebyggelsenamn innehållande *hammar* är särskilt vanliga i Mellansverige, kring Mälaren. I samma område kan ordet även visas ha kunnat syfta på ett areellt större område; så har t.ex. Trögds häradsallmanning i Uppland hetat *Hammar*.

Ordet *hammar(e)* förekommer redan i flera uppenbarligen gamla, en del urgamla, namn. Man kan uppmärksamma exv. häradsnamnet *Hammarkind* (in *hamarkindaheret* 1332 SD 2948) i Ögl. med oviss syftning (SOÖg 11 s. 5 f.), sockennamnet *Hamrånge* (De *hambrunge* 1314–19 SD 1946; til *hambrungis* e. 1320 HL) i Gästr., återgående på en inbyggarbeteckning fsv. *hambrungar* 'de som bo vid hammaren', syftande på ett markant mindre bergsparti i centrala bygden (Hedblom 1958 s. 141 f.), bynamnen *Hämringe* i Gamla Uppsala sn, Uppl. (i *hæmbringe* 1365) och i Bälinge sn, Uppl. (in *hemblinge* 1344 < *Hamarlingia-), båda syftande på långsträckta åsar (Stähle 1946 s. 498 f., 508 f.), bynamnen *Hammersta* i Ösmo sn, Sotholms hd, Sörm. (in *hamarstum* 1345) och i Dillnäs sn, Daga hd, Sörm. (i *Hamarstom* 1401) (Linde 1951 s. 204 f.), *vin*-namnen *Hämra* i Torsåkers sn, Ång. (*Hämbran* 1555) och i Sidensjö sn, Ång. (*Hemberöm* 1543) (T. Bucht i NoB 32 s. 18, 45) samt ånamnet *Hæmra (j *Hæmru* *kiærrum* 1391 RB) i Bohuslän (A. Janzén i NoB 23 s. 15).

Vissa till synes äkta namn på *-hammar(e)* visar sig vara av annat ursprung, exv. *Hammerdal*, sn i Jämt. (i *Hambrudal* 1345), som innehåller Ammeråns äldre namn *Ambrō (B. Flemström i NoB 58 s. 122 ff., 1983 s. 19 f.), och *Häradshammar*, sn i Östkindes hd, Ögl. (*hersemæ* 1343), som är ett förvanskat gammalt *hem*-namn (Franzén 1982 s. 20).

Av särskilt intresse för Sveriges del är ett gammalt uttryck i svealagama, "i *hambri ok forni skipt*", vilket man har antagit kan återgå på ett ålderdomligt jordaskifte *hamarskipt*, som dock till sin natur är dunkelt och ej är med säkerhet tolkat; man har antagit att det har varit ett skifte av upptagna odlingar på en allmanning (G. Hafström i KL 6 sp. 83). Ett skifte med denna benämning är även belagt i Finland (1400-tal) samt i Småland (1600-tal). Sannolikt kommer vunna insikter om betydelsen för detta *hamarskipt* att vara av vikt för att rätt förstå betydelsen av ortnamnelementet *hammar(e)* i Mellansverige. Måhända kunde man i detta sammanhang dra in förlederna i några gamla namn på *-hammar(e)*, som *Brubbhamra*, gd i Grödinge sn, Sörm. (trol. < *Brøboahamar) och *Tamphammar*, Ö. Hargs sn, Ögl. (< *Tunboahamar*), innehållande inbyggarbeteckningar till dels bynamnet *Bröta*, dels kungsgårdsnamnet *Tuna*.

I särskilt Norge har många gårdar fått namn på *hamar* utifrån sitt läge vid eller under en "*berghamar*" (NSL); dessa namn går förstas tillbaka på prepositionsuttryck som *undir hamar, *á hamar, *við hamar.

Av morfologiskt intresse är att samtliga norrländska namn på *-hammar(e)*, som uppvisar medeltida skrivningar, är gamla stelnade dat. sg.-former *-hambri*, nämligen: *Hamre* i Långsele sn, Ång. (de *hamre* 1314), *Hammaren* i Ragunda sn, Jämt. (de *Hambri* 1303, af *hambre* 1347, i *hambre* 1410), *Hammaren* i Delsbo sn, Häls. (a

hambre 1422), *Hamre* i Bollnäs sn, Häls. (aa *Hambre*, i *Hambre* 1370, i *Hambre* 1445, i *Hambre* 1476) och *Hamre* i Österfärnebo sn, Gästr. (a *hamre* 1379). Vidare har dessa namn samtliga varit simplicita, men man kan skönja att särskiljande förleder tillkommer efterhand i några fall.

I Mellansverige har flera namn på *-hammar(e)* erhållit plural form. De har således anslutits till de vanliga plurala bebyggelsenamnen av typen *Berga*, *Lunda* etc.

Namntypen går knappast att datera på språklig väg. Ur religionshistorisk synpunkt visar dock ett namn som *Fröshammar* (frøshamar 1291 SD 1041) i Arboga, Västmn., att ordet brukats vid namnbildning redan under förhistorisk tid. Utifrån sakliga omständigheter kan man vidare konstatera att mellansvenska namn på *-hammar(e)* i många fall bör vara från förhistorisk tid. De norrländska *hammar*-orterna saknar dock veterligen förhistoriska fynd och lämningar, varför de äldsta namnen av denna typ här torde vara från medeltiden. Eftersom ordet funnits i språket från äldsta tid till idag, kan ortnamn av denna typ i princip vara hur gamla och hur unga som helst.

Ett annat ursprung är att finna i ortnamn innehållande *-hammar(e)* 'stångjärnshammare, vattenhammare', vilka således är namn på bruk och smedjor företrädesvis att påträffa i gamla bruksbygder, som Bergslagen, Småland osv. (Eile 1928–29 s. 33 f., Ståhl 1985 s. 70).
Ex. *Hallsthammar*, *Surahammar* i Västmn., *Morgårdshammar* i Dal., *Norrahammar* i Smål.

Litteratur

- Eile, Axel. 1928–29. Några småländska ortnamn, SOÅ.
 Flemström, Bertil. 1983. *Ortnamn i Jämtland*.
 Franzén, Gösta. 1982. *Ortnamn i Östergötland*.
 Fries, Sigurd. 1962. *Öländskt och uppsvenskt. En ord- och ortnamnsgeografisk studie över uppsvenska drag på Öland och längs Götalands östkust*. (Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 3.)
 Hafström, Gerhard. 1951. »Hamarskipt» *Skrifter utg. av Inst. för rättshistorisk forskning*. 2:1.
 –. *Hamarskifte*, *KL* 6 sp. 81–83.
 Hallberg, Göran. 1985. *Ortnamn på Öland*.
 Hedblom, Folke. 1958. *Gästriklands äldre bebyggelsenamn*. (Från Gästrikland 1957–58.)
 HL = *Hälsingelagen*, ed. Schlyter. 1844. (Samling af Sweriges gamla lagar 6.)
 Linde, Gunnar. 1951. *Studier över de svenska sta-namnen*. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 9.)
 Ljunggren, Karl Gustav. 1956. *Ortnamnskicket i en färösk bondebygd (Kaldbak, Streymoy)*, *NoB* 44.
 Olsson, Ingemar. 1984. *Ortnamn på Gotland*.
 Pamp, Bengt. 1983. *Ortnamn i Skåne*.
 Rosell, Erland. 1984. *Ortnamn i Värmland*.

Sahlgren, Jörel. 1949. Om bebyggelsenamn bildade av ordet hammar 'höjd', *OUA*.

Ståhl, Harry. 1985. *Ortnamn i Västmanland*.

Ståhle, Carl Ivar. 1946. *Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län*. (Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)

Stefan Brink
(1991; granskad 2004)